

Мұрат Қайырбек

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,

Саясаттану кафедрасының докторанты

e-mail: murat1979303@gmail.com

(Астана, Қазақстан)

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бүгінгі күнге дейін мемлекеттік деңгейде дәріптелген бірқатар идеологиялық тұжырым қарастырылған. Автор идеология ұғымының пайда болу және даму тарихына қысқаша шолу жасап, қандай ой-тұжырымдар Қазақстандағы идеологиялық жұмысқа арқау болғанын зерделеген.

Осы ретте, Конституцияда, стратегиялық құжаттарда, Президенттің түрлі жиындарда сөйлеген сөздерінде жария етілген идеологиялық тұжырымдарға баса мән берілген. Соның ішінде, этносаралық татулық пен келісім, күшті президенттік республика, халық үніне құлақ асатын мемлекет, интеллектуалды ұлт, Толық адам, Мәңгілік ел, Әділетті Қазақстан, дәстүрлі ислам сияқты тұжырымдардың мән-маңызына талдау жасалған.

Түйін сөздер: *идеология, тұжырым, тәуелсіздік, мемлекет, билік, саясат, Әділетті Қазақстан.*

Мұрат Қайырбек

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье рассматривается ряд идеологических концептов, сформированных и продвигавшихся на государственном уровне с первых лет независимости и до сегодняшних дней. Автор проводит краткий обзор истории появления и развития понятия «идеология», исследует какие концепты и тезисы легли в основу идеологической работы в Казахстане.

Особое внимание уделено идеологическим концептам, закрепленным в Конституции, стратегических документах, различных выступлениях Президента. Проанализированы суть и значение таких концептов, как межэтническое согласие, сильная президентская республика, слышащее государство, интеллектуальная нация, совершенный человек, Мәңгілік ел, Справедливый Казахстан, традиционный ислам.

Ключевые слова: *идеология, концепт, независимость, государство, власть, политика, Справедливый Казахстан.*

Murat Kaiyrbek

IDEOLOGICAL CONCEPTS OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines a number of ideological concepts formed and promoted at the state level from the first years of independence to the present day. The author gives a brief overview of the history of the emergence and development of the concept of "ideology", explores which concepts and theses formed the basis of ideological work in Kazakhstan.

Special attention is paid to the ideological concepts enshrined in the Constitution, strategic documents, various speeches of the President. The essence and meaning of such concepts as interethnic harmony, a strong presidential republic, a hearing state, an intellectual nation, a perfect man, Mangilik el, Fair Kazakhstan, traditional Islam are analyzed.

Keywords: *ideology, concept, independence, state, government, policy, Fair Kazakhstan.*

Кіріспе

Идеологиялық тұжырымдар басқару нысанына немесе саяси режимге қарамастан, мемлекеттік саясатты қалыптастыру және оны жүзеге асыру ісінде өте маңызды рөл атқарады. Мұндай тұжырымдар демократиялық елдерде де, авторитарлық елдерде де бар. Мысалы, адам құқықтары, азаматтық қоғам, биліктің заң шығару, атқару және сот тармақтарына бөлінуі, тепе-теңдік-тежемелік жүйесі сияқты озық ойлы тұжырымдар, ең алдымен, демократиялық мемлекеттерге тән. Ал, тоталитарлық елдерде жеке басқа табынушылық, адам құқықтарының шектелуі қалыпты жағдай саналады. Көбіне мұндай елдерде мемлекеттік идеология авторитарлық режимді нығайтуды көздейді.

1991 жылға дейін Қазақстанда 70 жыл бойы бір партия үстемдік құрып, коммунистік идеология дәріптелді. Ал тәуелсіздігін жариялаған соң, Қазақстан идеологиялық жұмысты дербес жүргізуге мүмкіндік алды. Осы ретте, Қазақстанда идеологиялық жұмыс қалай атқарылды? Оған нақты қандай ой-тұжырымдар арқау болды? Идеологиялық тұжырымдардың мән-маңызы неде? деген сұрақтар туындайды. Бұл сұрақтар, ең алдымен, тәжірибелік тұрғыдан, соның ішінде мемлекеттің идеология саласындағы жұмыстарының басымдықтары мен бағыт-бағдарын айқындау тұрғысынан қызығушылық тудырады.

Қазіргі таңда Қазақстан дамудың келесі кезеңіне қадам басты. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың бастамасымен ауқымды саяси реформа қолға алынып, жан-жақты жаңғыру үдерісі басталды. Соның аясында идеологиялық сипаты бар жаңа тұжырымдар пайда болды. Бұл тұжырымдар қоғамдық санада берік орнығып, ұлтты ұйыстыруға, мемлекет тұғырын нығайтуға септігін тигізуі керек. Сондықтан оларды зерделеп, мән-маңызына талдау жасау теориялық тұрғыдан да, тәжірибелік тұрғыдан да өзекті деп санаймыз.

Мақаланың мақсаты – тәуелсіздік жылдары Қазақстанда қандай

идеологиялық тұжырымдар пайда болғанын зерделеп, олардың мән-маңызын ашып көрсету және мемлекеттің идеологиялық жұмысында сабақтастық бар-жоғын айқындау. Осыған орай мынадай міндеттер белгіленді: идеологиялық тұжырымға анықтама беру; Қазақстанда мемлекеттік деңгейде дәріптелген тұжырымдардың мазмұнына талдау жасау; идеологиялық жұмыста сабақтастық бар-жоғын саралау.

Зерттеу әдісі

Мақалада негізінен ресми құжаттарға, Тұңғыш Президенттің және Мемлекет басшысының сөйлеген сөздеріне, халыққа жолдауларына контент талдау және салыстырмалы талдау жасалды. Бірқатар шетелдік және Қазақстан ғалымдарының идеология туралы ой-пікірлері жарияланған еңбектері пайдаланылды. Сондай-ақ кейбір ұлттық интеллигенция өкілдерінің идеологиялық жұмысқа арқау болған тұжырымдары сараланды. Бұдан бөлек, идеологиялық тұжырымдар туралы ой қорыту үшін индукция және дедукция әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім

Жалпы, «идеология» деген терминді ғылыми айналымға шамамен XVIII ғасырдың аяғы – XIX ғасырдың басында француз ойшылы Антуан Дестют де Траси енгізді [1]. Ғалымдар бұған қатысты күмән келтірмейді. Дестют де Траси және бірнеше француз ғалымы «идеялар туралы ілім» қалыптастыруға тырысты. Осы ретте, олар барлық әлеуметтік ғылымдардан жоғары тұратын және соның бәріне теориялық негіз болатын ғылым қажет деп санады. Оны «идеология» деп атауды ұсынды. Дестют де Траси «идеология идеялар туралы ғылым ретінде адамның ойлау жүйесін зерттеп, ненің ақиқат, ненің жалған екенін анықтай алады, шынайы өмірді дұрыс бағамдап, адамдарға не қажет екенін айқындайды және сол арқылы қоғамдағы түйткілді мәселелерді шешуге мүмкіндік береді» деп пайымдады [2]. Ол не себепті кейбір идеялар қоғамға ықпал етеді, ал кейбір идеялар ешқандай қызығушылық тудырмайды деген сұраққа жауап іздеді. Е.Маслованың пікірінше, ғылыми әдістемелік негіздемесі әлсіз болғандықтан және шынайы өмірмен сабақтаспағандықтан, «идеялар туралы ілім» дербес ғылым ретінде мойындалмады [3, 111]. Тіпті, де Трасидің және оның серіктестерінің пайымдары қоғамның саяси, экономикалық және әлеуметтік сипаты бар нақты түйткілдеріне еш қатысы жоқ деген пікір айтылады. Францияның сол кездегі басшысы Наполеон Бонапарт та «идеологтар» мектебінің өкілдерін, соның ішінде, Дестют де Трасиді либералды көзқарастары үшін қатты сынады.

XIX ғасырдың екінші жартысында идеология сөзін Карл Маркс пен Фридрих Энгельс кеңінен пайдаланды. Олар идеология ұғымын қайта ой елегінен өткізіп, оның мән-маңызын таптық күрес тұрғысынан түсіндіруге талпынды [4]. Марксизм ілімі идеологияны буржуазияның құралы ретінде сипаттады. Саяси идеологияның басты функциясы қоғамдық сананы жаулау деген пікір қалыптастырды.

Идеология терминінің ғылыми айналымға ену және қолданылу барысына назар аударсақ, оған әр кезеңде түрлі көзқарас болғанын аңғарамыз. Мысалы, XX ғасырдың басында бірқатар елде (Италия,

Германия, Кеңес Одағы) тоталитарлық режимнің күшеюіне, әсіре ұлтшылдықтың дәріптелуіне байланысты идеология ұғымы жағымсыз сипатқа ие болды. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін АҚШ пен КСРО арасындағы текетірес те идеологиялық қарама-қайшылыққа негізделгені белгілі. Либерализм мен коммунизм идеологиясы әлем елдерін екіге бөліп, әрқайсысы өз құндылықтарын таратуға тырысты. В.Хмылев атап өткендей, идеология және ғылым, идеология және ақиқат, идеологияның мән-маңызы сияқты мәселелерге К.Маркс, М.Вебер, Э.Дюркгейм, О.Конт, К.Манхейм, Р.Мертон, Д.С.Милль, В.Парето, Т.Парсонс, Г.Спенсер, М.Шелер және басқа да зерттеушілер қызығушылық танытып, еңбектеріне арқау етті [5].

Ожеговтың түсіндірме сөздігінде «идеологияға» *«нақты бір әлеуметтік топтың, таптың, саяси партияның, қоғамның көзқарастар, идеялар жүйесі»* деген анықтама берілген [6]. Ал, Кэмбридж сөздігі идеологияны *«саяси жүйеге, саяси партияға немесе ұйымға арқау болған наным-сенім немесе қағидаттар жиынтығы» («a set of beliefs or principles, especially one on which a political system, party, or organization is based»)* деп түсіндіреді [7].

Бұл мақалада автор идеологиялық тұжырымды мемлекеттік деңгейде қалыптасқан, белгілі бір тәртіпті нығайтуды немесе оны өзгертуді, дәстүрлі немесе жаңа құндылықтарды дәріптеуді және соларқылы қоғамды ұйыстыруды, ортақ іске жұмылдыруды көздейтін әлеуметтік-саяси мәні бар идеялар, көзқарастар, қағидаттар жүйесі ретінде қарастырады. Осы ретте, Д.Жовтунның *«идеология – адамның әлеуметтік-саяси қызметінің өнімі, руханияттың және мәдениеттің бір бөлігі»* деген ой-тұжырымымен де келісуге болады [8]. Жалпы, идеологиялық тұжырымдардың қоғамда атқаратын бірнеше функциясы бар. Бұл – халықты біріктіру, жұмылдыру, жұртқа бағыт-бағдар көрсету, белгілі бір іс-әрекетке мотивация беру, ынталандыру, құндылықтар жүйесін қалыптастыру және т.с.с. Шын мәнінде, бұлардың қай қайсысы да – қоғам үшін пайдалы функциялар. Сондықтан идеологиялық тұжырымдар мемлекеттің қоғамдық-саяси өмірінде маңызды рөл атқарады.

Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан кейін қоғамдық өмірдің барлық саласында тың өзгерістерге жол ашылды. Ішкі және сыртқы саясатты дербес жүргізуге мүмкіндік туды. Ұлттық мүддеге сай келетін идеологиялық жұмысқа да баса мән берілді. Әрине, бастапқы кезеңде билік институттарын қалыптастыру, нарықтық экономикаға көшу, қоғамдық келісімді сақтау сияқты міндеттер тұрды.

Осы ретте 1992 жылғы 16 мамырда қабылданған Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясын ерекше атап өткен жөн. Бұл құжаттың идеологиялық сипаты болғаны анық. Онда жаңа мемлекетті дамытудың бағыт-бағдары, бірінші кезекте, орта және ұзақ мерзімді кезеңде атқарылуға тиіс міндеттер белгіленді. Осы стратегияда *«нақты мақсатсыз адамдар да, билік құрылымдары да, тіпті қоғам да өмір сүре алмайды. Асқақ арманы жоқ адамды күнделікті күйбең тіршіліктің тауқыметі, бір сәттік пайда табуды ғана көздейтін материалдық мүдде арбап алады. Соның салдарынан қоғам күйзеліске ұшырайды. Мұны болдырмау үшін бізге Қазақстан қоғамын дамытудың*

нақты тұжырымдамасы қажет» деп көрсетілді [9].

Бір сөзбен айтқанда, бұл құжат Қазақстанның стратегиялық мақсаттарын және алдағы даму бағдарын айқындады. Сондай-ақ саяси, экономикалық және әлеуметтік саладағы өзекті мәселелерді қамтыды. Онда **этносаралық татулық пен келісім** негізгі идеологиялық тұжырым ретінде көрініс тапты. Шын мәнінде, тәуелсіздіктің алғашқы жылдары түрлі этнос өкілдері тұратын Қазақстан үшін ішкі тұрақтылықты сақтау ең маңызды міндеттің бірі болды. Бұл міндет бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ. Тіпті, 1990 жылдардың басында кейбір сарапшылар, соның ішінде шетелдің белгілі ғалымдары (мысалы, З.Бжезинский) Қазақстанның этносаралық татулықты, бейбіт өмір мен тыныштықты сақтап тұра алатынына күмәнмен қарағаны белгілі. Әрине, мемлекет тарапынан қоғамдық келісімді сақтау үшін көп жұмыс атқарылды. Билік этносаралық қақтығыстың алдын алуға баса мән берді. 1995 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылып, бірте-бірте конституциялық мәртебеге ие болуы – соның бір ғана дәлелі.

Бұдан бөлек, мемлекеттік билік этносаралық татулық пен қоғамдық келісімге негізделіп, «Ел бірлігі», «Қазақстан халқының бірлігі» деген тұжырымдарды кеңінен дәріптеді. Оны жұрттың санасына сіңіруге тырысты. 2010 жылы «Қазақстанның Ел бірлігі доктринасы» – осы жолда қабылданған тағы бір маңызды құжат [10]. Татулық пен бірлік – қоғамдағы тұрақтылық пен тыныштықтың кепілі. Бұл тұжырымдар мемлекет тұғырын нығайту үшін ауадай қажет. Сол себепті олар стратегиялық құжаттарда көрініс тауып, жан-жақты насихатталып келеді.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында қалыптасып, бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған тағы бір идеологиялық тұжырым – **күшті президенттік республика құру** идеясы. Бұл тұжырым Қазақстанның Мемлекеттік егемендігі туралы декларацияда, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы заңда, Конституцияда көрініс тапты. Әр жылдары түрлі деңгейде өткізілген ресми жиындарда да осы идея кеңінен насихатталды. Мысалы, 1993 жылғы 11 мамырда Алматыда мемлекеттің идеологиялық қызметінің мәселелеріне арналған «Бірігу, қоғамдық прогресс және әлеуметтік серіктестік» атты республикалық кеңес өтті. Осы басқосуда Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Назарбаев идеологиялық жұмыстың бағыт-бағдары туралы баяндама жасап, мемлекеттілікті нығайту үшін күшті президенттік басқару нысаны қажеттігіне ерекше тоқталды [11]. Әрине, тәуелсіздіктің алғашқы жылдары билік институттарын қалыптастырып, нарықтық экономикаға көшу және саяси тұрақтылықты сақтап, барлық саланы ретке келтіру үшін мұндай басқару тәсілі ауадай қажет болды. Қоғам шұғыл әрі батыл қимылдайтын басшыға үміт артты. Сол себепті күшті президенттік билікке қолдау көрсетті. Жалпы, мемлекет басқару ісінің теориясына жүгінсек, биліктің беделді және күшті болуы, әсіресе, өтпелі кезеңде өте маңызды. Әйгілі италиялық ойшыл Никколо Макиавеллидің «Государь» атты еңбегіндегі тұжырымдар соған айқын дәлел [12].

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев та 2019 жылдан бері «Күшті президент» тұжырымын дәріптеп келеді. Осы ретте, ол «Күшті Президент – ықпалды Парламент – есеп беретін Үкімет» қағидатын басшылыққа

алу қажеттігін бірнеше рет атап өтті. Мұны алғаш рет 2019 жылы сайлау алдындағы бағдарламасында, Қазақстан халқына жолдауында мәлімдеді, сондай-ақ 2022 жылғы наурыз және қыркүйек айларындағы жолдауларында, бірқатар жиындарда (*мысалы, 2022 жылғы 27 қыркүйекте Түркістан облысы жұртшылығымен кездесуде*) қайталап айтты [13, 14, 15]. Қ.Тоқаев бұл қағидат мемлекет тұрақтылығының негізі саналатынына назар аударды. Ол күшті президенттік билікпен қатар, жоғары өкілді органның ықпалын және атқарушы биліктің жауапкершілігін арттыруға баса мән берді. 2022 жылғы маусымда Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізу үшін өткізілген республикалық референдум осы бағытта жасалған маңызды шара болды. Жаңарған Ата заңға сәйкес Президенттің бірқатар өкілеттігі Парламентке және Үкіметке беріліп, билік тармақтары арасындағы тепе-теңдік-тежемелік жүйесі нығая түсті.

Қазақстанда 2019 жылдан бері қолға алынған саяси реформа қоғамды демократияландыруға, мемлекет басқару ісіне азаматтардың кеңінен қатысуына жол ашты. Бұл үдеріс біртіндеп қарқын алып келеді. Осы ретте, **халық үніне құлақ асатын мемлекет** тұжырымдамасы айрықша рөл атқаратынын атап өткен жөн. Бұл идеологиялық тұжырым алғаш рет Президенттің 2019 жылғы қыркүйектегі жолдауында жария етілді. Оны уақыт талабынан туындаған идеологиялық тұжырым деуге болады.

Тәуелсіздік жылдары мемлекеттік органдардың жұмысына қатысты сын көп айтылып, азаматтардың билікке деген сенімі азайғаны жасырын емес. Шенеуніктер жұрттың мұң-мұқтажына құлақ асып, нақты мәселелерді шешудің орнына, жеке басын көбірек ойлайтын ахуал қалыптасты. Бір сөзбен айтқанда, лауазым иелерінің көпшілігі мемлекеттің, халықтың мүддесін бәрінен жоғары қойып, жұртқа қызмет етуді басымдық санамайтын болды. Мұндай жағдай мемлекеттігімізге зор қауіп төндіретіні анық. Сол себепті мемлекеттік қызметшілерден халық үніне құлақ асуды талап ету дұрыс. Түптен келгенде, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасының өзегінде азаматтардың мүддесі тұр. Барлық құзырлы органдар мен лауазым иелері, ең алдымен, халыққа қызмет етуге тиіс. Азаматтар шешім қабылдау үдерісіне ықпал ете алуы керек. Көпшіліктің мүддесін қамтитын кез-келген шешімді қабылдауға азаматтардың атсалысуына мүмкіндік берілуі қажет. Сол арқылы билік пен қоғам арасында түсіністік болады, өзара сенім, тұрақтылық пен береке-бірлік нығая түседі.

Ашығын айтқанда, халық үніне құлақ асуды, ең алдымен, мемлекеттік қызметшілер жете ұғынуға тиіс. Олар бүкіл мемлекеттік аппарат халықтың игілігі үшін құрылғанын санаға сіңіріп, адал жұмыс істеуі керек. Бұл тұжырым биліктің ауыл мен ауданнан бастап, орталыққа дейінгі барлық деңгейін қамтиды және оның жалпыұлттық сипаты бар. Сондай-ақ осы идеологиялық тұжырым әкім-қараларға, шенеуніктерге бастық ретінде қарауды, оларды көпшіліктен жоғары қоюды доғару үшін өте маңызды. Өкінішке қарай, қолына билік тиген адамның адамгершілік қасиеттерді сақтауы, кез келген жағдайда әділ болуы сирек кездесетін құбылысқа айналды. Тәкаппарлық пен менмендік, мансапқұмарлық мемлекеттік қызметшілерді тура жолдан тайдырмас үшін әрдайым халық үніне құлақ асу қажеттігін ұмытпауға тиіс.

Мемлекет идеологиялық жұмыста қоғамды ортақ мақсатқа ұйыстырып, белгілі бір міндеттерді шешуге жұмылдыруға және сол арқылы елдің әлеуетін арттыруға жағдай жасауға тиіс. Осы ретте, Қазақстанда насихатталған тағы бір бастама – **интеллектуалды ұлт** тұжырымдасы.

XXI ғасырда әлемде білім мен ғылымның, жаңа технологияның маңызы арта түсті. Мемлекеттер мен халықтар арасындағы бәсекелестікте озық ойға, тың идеяға, креативке, яғни жасампаздыққа басымдық беріле бастады. Өндіріс, ғылым, мәдениет және басқа да салаларда жаңа дүние ойлап табатын адамдардың еңбегі халықаралық деңгейде ерекше бағаланатын болды. Түрлі елдер бір-бірінен интеллектуалды жетістіктер, ақыл-ой арқылы басым түсетін заман туды. Міне, осы үрдістен қалып қоймай, халыққа тиісті бағыт-бағдар беру үшін «интеллектуалды ұлт» тұжырымдамасы пайда болды. Бұл – адам капиталын арттырып, ұлттың бәсекеге қабілетін күшейтуді көздейтін маңызды міндеттің бірі. Интеллектуалды ұлт қалыптастыру ісінде білім беру жүйесі айрықша рөл атқарады. Осыған орай билік тарапынан бірқатар бастама қолға алынды. Мысалы, 2008 жылы Мемлекет басшысы «Интеллектуалды ұлт – 2020» ұлттық жобасын қабылдауды ұсынды. Оның басты мақсаты – заман талабына бейімделген озық ойлы ұрпақ өсіру. Бұл – мазмұны және мән-маңызы тұрғысынан өте орынды идеологиялық тұжырым. Әсіресе, жастарды білім алуға, ғылыммен айналысуға, жаңашылдық пен жасампаздыққа жақын болуға үндейді. 2021 жылы Үкімет «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекітті. Бұдан бөлек, Мемлекет басшысы түрлі жиындарда интеллектуалды ұлт қалыптастыру қажеттігі туралы үнемі айтып келеді.

Интеллектуалды ұлт тұжырымымен үндесетін және ұлттың бәсекеге қабілетін арттыруды көздейтін тағы бір тұжырым – толық адам концепциясы. Бұл тұжырымға Президент Қ.Тоқаев 2020 жылғы қаңтарда жариялаған «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында айрықша тоқталды. Ол *«Біз Абайдың «толық адам» тұжырымын қайта зерделеуіміз керек. Бұл бағытта ғалымдарымыз тың зерттеулерді қолға алуы қажет. «Толық адам» концепциясы, шындап келгенде, өміріміздің кез-келген саласының, мемлекетті басқару мен білім жүйесінің, бизнес пен отбасы институттарының негізгі тұғырына айналуы керек деп есептеймін»,* - деп атап өтті [16].

«Толық адам» – терең философиялық, барша адамзатқа ортақ ұғым. Сократ, Платон, Аристотель, Әл-Фараби сияқты әлемге әйгілі ғұламалардың көпшілігі адам болуды, адамгершілік қасиеттерді дәріптегені белгілі. XX ғасырда өмір сүрген Иран ғалымы Мұртаза Мұтаххари толық адам ілімінің негізін Мұхаммад ибн әл-Араби (1165-1240 жж.) қалаған деп жазды [17]. Ибн әл-Араби – сопылық ілімнің ең танымал өкілінің бірі. Оның шығармашылығында «кемел адам» (әл-инсан әл-кәміл) тұжырымы елеулі орын алған. Сол сияқты ислам дінін, соның ішінде сопылықты кеңінен насихаттаған Қожа Ахмет Яссауи «толық адам» тұжырымына баса мән берген. Сопылық ілім «толық адамды» материалдық құндылықтарға еш қызықпайтын, тән құмарлығынан толығымен бас тартқан, рухани жағынан тазарған, кемелденген және өзін құдайға құлшылық етуге арнаған адам ретінде сипаттайды. Яғни, толық

адам ұғымы діннен бастау алады деуге болады.

Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың «толық адам» ұғымын Абай Құнанбайұлының ой-тұжырымдарымен байланыстыруы тегін емес. Ұлы ойшыл өлең жолдарымен, қара сөздерімен оның мән-маңызын түсіндіріп, жұртын рухани кемелденуге шақырды. Осы ретте, белгілі абайтанушы ғалым Мекемтас Мырзахметов: *«Қазақ елінің мінез-құлқының бұзылуы – тікелей отаршылдық саясаттың нәтижесі екенін Абай білді. Білді де осы қасіреттің отына күйер елінің алдын алу үшін толық адам ілімімен емдеп, мінез-құлқын бұзылудан аман алып қалатын жолын іздеді. Бұл жол Абайды толық адам іліміне алып келді»*, – дейді [18]. Басқаша айтқанда, ХІХ ғасырда қазақ жерін отарлау үдерісі қарқынды жүріп жатқан кезеңде Абай «толық адам» ілімі арқылы халқына тура жол көрсетуге тырысқан. Ұлы ақынның *«Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден бөлек»* [19, 93] деген өлең жолдары – соған бір дәлел. Абай «толық адам» тұжырымын діни көзқараспен ғана емес, әлеуметтік-мәдени тұрғыдан да сипаттаған. Яғни, адамның жаман әдеттерден арылып, жақсы қасиеттерді бойға сіңіруіне баса мән берген. Оның *«бес нәрседен қашық болуға, бес нәрсеге асық болуға»* үндеген сөздері де, түптеп келгенде, «толық адам» тұжырымының бір қырын ашады.

Сонымен, Орта ғасырларда негізі қаланған және неше ғасыр өтсе де сабақтастығын сақтаған «Толық адам» тұжырымы білім мен ғылымға, еңбек пен жасампаздыққа баса мән беріліп отырған қазіргі заманға да толық сай келеді. Бұл идеологиялық тұжырым қоғамда дұрыс құндылықтар орнықтыруға және бәсекеге қабілетті ұлт қалыптастыруға септігін тигізері анық.

Қазақстандағы идеологиялық жұмысқа тың серпін берген бастаманың бірі – **Мәңгілік ел** тұжырымдамасы. Алғаш рет бұл идея 2012 жылы «Қазақстан – 2050» стратегиясында жария етілді. Бұл құжатта *«Бабалардың ерлігі, бүгінгі буынның ерен істері және жас ұрпақтың жасампаздығы арасында сабақтастық болса ғана, біз «Мәңгілік ел» боламыз», «Мәңгілік ел болу жолындағы ұлы істеріміз жаңа дәуірлерге жол ашсын!»* деп көрсетілді [20].

Шын мәнінде, бұл – қазақ халқы тәуелсіз мемлекет ретінде мәңгі өмір сүрін деген арман-тілектен туындаған тұжырым. Оның жалпыұлттық идеяға, идеологиялық жұмысқа арқау болғаны тегін емес. Өкінішке қарай, төл тарихымызда қазақтың ұлт ретінде сақталуына қауіп төндірген кезеңдер аз болған жоқ. ХVІІ-ХVІІІ ғғ. Жоңғар шапқыншылығы, ХІХ ғасырда Ресей Патшалығының бодандау саясаты, ХХ ғасырда Кеңес Одағы құрамында болған кездегі орасан зор қиындықтар (*ашаршылық, саяси қуғын-сүргін, қазақтың өз жерінде ашылыққа айналуы, ана тілімізге, ұлттық салт-дәстүрге төнген қауіп*) – соның айқын дәлелі. Міне, осындай қасіретті оқиғаларды бастан өткерген қазақ халқы Мәңгілік ел идеясын ерекше ықыласпен қабылдағаны анық. Жалпы, ғалымдар бұл идея тереңнен тамыр тартатындығы туралы айтады. Мысалы, Қ.Сартқожаұлы *«Мәңгілік ел – түрік жұртының данагөйі, үш бірдей қазанның кеңесшісі болған атақты Тоныкөк негізін қалаған идея»* деген пікір білдірген [21, 21]. Ал, академик О.Ысмағұлов *«Мәңгілік ел» ұғымы еліміздің тарихында ежелден бар. Бұл термин Түркі қағанаты тұсында*

да қолданылған. Орхон ескерткіштерінде, Күлтегін жазбаларында да «Мәңгілік ел» сөзі ұшырасады. Демек, бұл кездейсоқ келген этнотермин емес» деп түйіндеді [22]. Түптеп келгенде, осы ой-пікірдің астарында қазақтың мемлекеттілік дәстүрі мыңжылдықтармен өлшенеді деген тұжырым тұр.

Қазақстан үшін Мәңгілік ел тұжырымдамасы сыртқы идеологиялық қысымға төтеп беру тұрғысынан да аса маңызды деп ойлаймыз. Әсіресе, соңғы кезде геосаяси ахуалға байланысты кейбір елдердің саясаткерлері тарапынан қазақта мемлекеттілік болған жоқ деген жаңсақ пікір айтыла бастағаны белгілі. Мұндай қасақана арандаушылық сипаты бар мәлімдемелерді болдырмау үшін Мәңгілік ел идеясының мән-маңызы мен мазмұнын шетелдіктердің де санасына сіңіру қажет. Қазақтың мемлекеттілік тарихы 1991 жылдан басталмайтындығын, оның тамыры тереңде жатқандығын жан-жақты насихаттау – идеологиялық жұмыстағы маңызды міндеттің бірі. Сондықтан бұл идеологиялық тұжырым күн тәртібінен түспеуге тиіс.

Соңғы жылдары билік тарапынан **Әділетті Қазақстан** тұжырымына баса мән беріліп отыр. Бұл идеологиялық тұжырымды Қ.Тоқаев халыққа жолдауларында, сөйлеген сөздерінде бірнеше рет айтты. Тіпті, 2022 жылғы 26 қазанда Президент сайлауына дайындық кезінде өткізілген республикалық қоғамдық штапта: *«Әділетті Қазақстанды құру – менің Президент лауазымында атқаратын басты миссиям. Бұл – бәрімізге ортақ жұмыс»* - деп атап өтті. Сонымен қатар 2022 жылғы 26 қарашада ұлықтау рәсімінде сөйлеген сөзінде: *«Біздің ортақ мақсатымыз – заң мен тәртіп үстемдік құратын, азаматтардың құқығына лайықты құрмет көрсетілетін Әділетті Қазақстанды құру»* - деді [23]. Мемлекет басшысы 2019 жылғы және 2022 жылғы сайлауалды бағдарламаларында да әділдікке және Әділетті Қазақстанды құруға баса назар аударды. Бұл – қоғамда көптен бері айтылып, көпшіліктің талабынан туындаған тұжырым.

Жалпы, әділдік, әділ шешім, әлеуметтік әділеттілік, әділ билік сияқты ұғымдардың демократиялы және ашық қоғам құруды көздейтін елдер үшін айрықша маңызы бар. Кейбір мемлекеттердің конституциясында осы ұғымдар нақты көрініс тапқан. Мысалы, Өзірбайжан, Беларусь, Жапония, Қырғызстан, Өзбекстан, Ресей, Тәжікстан және тағы басқа елдерде. Қазақстанның 1993 жылғы Конституциясында *«36-бап: Ешкімді де өз ісін заңның барлық талаптары мен әділеттілікті сақтай отырып, құзыретті, тәуелсіз және әділ соттың қарауы құқығынан айыруға болмайды», «96-бап: Сот билігі ... заңдылық пен әділеттілікті қамтамасыз етуді мақсат етіп қояды»* [24] деп нақты жазылған болатын. Бірақ, еліміздің қазіргі конституциясында әлеуметтік әділдік, әділетті қоғам, әділ шешім туралы бірде-бір сөз жоқ. Мемлекет басшысы жариялаған Әділетті Қазақстан идеясы қоғамдық санада біржола орнығуы үшін бұл тұжырымды қолданыстағы Ата заңға да енгізу қажет деп санаймыз.

Шын мәнінде, әділдік идеясы қазақтың дүниетанымына таңсық емес. Халық арасында кең тараған *«Әкім әділ болмаса, халық бұзылады, сауда әділ болмаса, нарық бұзылады», «Байлық не керек, адалдан жимасаң, билік не керек, әділдік құрмасаң»* [25] деген мақал-мәтелдер – соның

айқын дәлелі. Қоғамда тұрақтылық пен береке-бірлік болуы үшін әділдік қағидатын қатаң ұстану керек. Әсіресе, ұлттық байлықтың әділ бөлінуі (мысалы, Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев ұсынған «Ұлттық қор – балаларға» атты бағдарлама), сот үкімдері мен шешімдерінің әділ болуы өте маңызды. Адам баласы қиындықтың небір түріне шыдауы мүмкін, бірақ әділетсіздікке төзбейді. Кез келген жұрт, түптің түбінде, әділеттілікті талап ететіні анық. Сондықтан мемлекеттің идеологиялық жұмысында әділдік қағидатының дәріптелуі өте орынды.

Қазақстан – зайырлы мемлекет. Бұл – Конституцияда бекітілген тұжырым. Дегенмен, дін саласы әрдайым биліктің назарында болуы керек еді. Өкінішке қарай, елімізде осы мәселе бертінге дейін биліктің назарынан тыс қалып қойды. Соның салдарынан Қазақстанда түрлі бағыттағы, әсіресе, радикалды сипаттағы (салафизм, уаххабизм) діни ағымдардың пайда болғаны жасырын емес. Олар ел ішіне іріткі салып, қоғамның береке-бірлігіне және мемлекеттігімізге қауіп төндіруі мүмкін. Мұны белгілі ғалымдар, сарапшылар, дінтанушылар (мысалы, А.Айталы, F.Есім, Б.Сатеришинов, Қ.Жолдыбай, К.Тышқанұлы және т.б.) баспасөз бетінде де, түрлі басқосуларда да талай мәрте көтерді. Осы ретте, қоғамда дәстүрлі исламды насихаттау қажеттігі туралы жиі айтылады [26]. Яғни, идеологиялық жұмыста **дәстүрлі ислам** тұжырымына да басымдық берілуі қажет деп санаймыз. Әрине, оның нақты анықтамасы мен мазмұнын айқындау – дінтанушыларға артылатын міндеттің бірі. Түптеп келгенде, дін – мемлекеттіліктің тұғырын бекемдеп тұрған өте маңызды сала. Сондықтан, елімізде қазақтың дүниетанымына сай келетін, ұлттық құндылықтарға негізделген ислам діні дәріптелуге тиіс деп ойлаймыз.

Қорытынды

Қазақстанда тәуелсіздік жылдары пайда болған бірқатар идеологиялық тұжырымды жан-жақты зерттей келе, мынадай қорытындыға келдік.

Біріншіден, идеологиялық тұжырымдар ресми құжаттарда, Мемлекет басшысының сөйлеген сөздерінде, халыққа жолдауларында жария етілді. Мұндай тұжырымдар қоғамдағы береке-бірлік пен татулықты нығайтып, мемлекет тұғырын бекемдеу үшін қажет. Сондықтан олар бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен насихатталуы керек деп ойлаймыз.

Екіншіден, Қазақстанда тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап бүгінгі күнге дейін мән-маңызын жоғалтпай насихатталып келе жатқан идеологиялық тұжырымдар да («этносаралық татулық пен келісім», «күшті президенттік республика»), уақыт өте биліктің назарынан тыс қалған («Мәңгілік ел») тұжырымдар да бар. Мәңгілік ел тұжырымы ішкі саясатта ғана емес, сыртқы саясатта да белсенді қолданылуға тиіс деп ойлаймыз. Бұл – Қазақстанның мемлекеттілік тарихы 1991 жылдан басталмайтынын, оның тамыры тереңде жатқанын аңғартатын тұжырым. Сондықтан оны мемлекеттік идеологиялық жұмыста қайта жандандырған жөн деп санаймыз.

Үшіншіден, кейбір идеологиялық тұжырымдар тәуелсіздік кезеңінде дәріптелгенімен, олардың тарихы ертеден басталады. «Мәңгілік ел», «Толық адам», «Әділетті мемлекет» – соның айқын дәлелі. Яғни, бұл жайт идеология мәселесінде сабақтастық бар екенін көрсетеді.

Төртіншіден, идеологиялық тұжырымдар ұлтты ұйыстыруға, ел бірлігін нығайтуға, қоғамда жақсы қасиеттер орнықтырып, жұртты заман талабына бейімдеуге, ұлттық құндылықтарды сақтауға бағытталған. Осы ретте, Ұлы Абайдың «Толық адам» тұжырымы адам капиталын арттырып, ұлт сапасын жақсарту және сол арқылы мемлекет тұғырын бекемдеу үшін кеңінен дәріптелуі қажет.

Бесіншіден, билік идеологиялық тұжырымдарды жариялап қана қомай, қоғам мүддесіне сай келетін және тәжірибелік мәні бар нақты шаралар қабылдап жатыр. Мысалы, Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев Әділетті Қазақстан тұжырымы аясында «Ұлттық қор – балаларға» атты тың бағдарлама ұсынды. Бұл – қоғамда әлеуметтік әділеттілікті нығайта түсуге септігін тигізетін игі бастама.

Қорыта айтқанда, Тәуелсіз Қазақстанның идеологиялық тұжырымдары мемлекеттілікті сақтау және ұлт мүддесіне сай келетін саясат жүргізу ісінде өте маңызды рөл атқарады. Сондықтан оны қалыптастырып, дәріптеуге және қоғамда орнықтыруға мемлекеттік қызметшілер ғана емес, барша азаматтар, әсіресе, зиялы қауым атсалысуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Дестют де Траси А. Основы идеологии. – М.: Академический проект, 2013 – 334 с.
2. Брандес М.Э. Идеология и миф: общие черты // Политическая наука. Политическая идеология в современном мире. 2003. №4. // [Url:https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-i-mif-obschie-cherty](https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-i-mif-obschie-cherty) (қаралған күні: 28.02.2023)
3. Маслова Е.А. Эволюция представлений об идеологии в политической науке // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, 2011. №6(1).
4. Маркс К., Энгельс Ф. Немечкая идеология. М.: Политиздат, 1988 – 571 с.
5. Хмылев В.М. Концепт идеологии и его интеграция в современную эпоху // Известия Томского политехнического университета. 2006. Т.309. №5 // [Url:https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-ideologii-i-ego-integratsiya-v-sovremennuyu-epohu/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-ideologii-i-ego-integratsiya-v-sovremennuyu-epohu/viewer) (қаралған күні: 20.02.2023)
6. Ожеров С.И. Толковый словарь русского языка. 1948. Электронная версия: Slovarozhegova.ru/word.php
7. Cambridge Dictionary // [Url:https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-russian/ideology](https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-russian/ideology) (қаралған күні: 15.02.2023)
8. Жовтун Д.Т. Идеология: актуальные аспекты социологического анализа // Социология: Учебник / Под общ. Ред. В.З.Бойкова. М., 2004. – 367 с.
9. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. Алматы: «Дәуір», 1992 ж.
10. Қазақстанның Ел бірлігі доктринасы, 2010 ж. // [Url:https://www.inform.kz/kz/kazakstannun-el-birligi-doktrinasu_a2263392](https://www.inform.kz/kz/kazakstannun-el-birligi-doktrinasu_a2263392) (қаралған күні: 17.02.2023)
11. Выступление Первого Президента РК Н.Назарбаева на республиканском совещании «К консолидации, общественному прогрессу, социальному партнерству»,

- Алматы, 11 мая 1993 г. // [Url:https://nazarbayev.kz/kk/kyzmetinin-hronikasy-26101721](https://nazarbayev.kz/kk/kyzmetinin-hronikasy-26101721) (қаралған күні: 25.02.2023)
12. Макиавелли Н. Государь. М., 2019.
13. Тоқаев Қ.К. Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі. Қазақстан халқына жолдау. // [Url:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdau](https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdau) (қаралған күні:12.02.2023 ж.).
14. Тоқаев Қ.К. Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы. Қазақстан халқына жолдау // [Url:https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdau-1622340](https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdau-1622340) (қаралған күні:12.02.2023 ж.).
15. Тоқаев Қ.К. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам. Қазақстан халқына жолдау // [Url:https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdau-181416](https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdau-181416) (қаралған күні:12.02.2023 ж.).
16. Тоқаев Қ. Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан // [Url:https://akorda.kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy](https://akorda.kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy) (қаралған күні:10.02.2023 ж.).
17. Мутаххари М. Совершенный человек в Исламе. Санкт-Петербург. 2008 – 202 стр.
18. Мырзахметұлы М. Абайтану – XXI ғасыр көгінде // [Url:https://abai.kz/post/41056](https://abai.kz/post/41056) (қаралған күні:02.02.2023 ж.).
19. Абай: өлеңдер. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019. – 224 б.
20. «Қазақстан – 2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. // [Url:https://akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs](https://akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs) (қаралған күні:02.02.2023 ж.).
21. Спартқожаұлы Қ. «MANGI EL» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналы. Алматы, «Pride print» баспасы, 2013. – 108 б.
22. Ысмағұлов О. Бәйтерек түбіндегі басқосу. Мемлекеттігіміздің арқауы – Мәңгілік ел // «Астана ақшамы» газеті, 20 наурыз 2014 ж.
23. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың ұлықтау рәсiмiнде сөйлеген сөзi // [Url:https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-ulyktau-rasiminde-soylegen-sozi-26104659](https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-ulyktau-rasiminde-soylegen-sozi-26104659) (қаралған күні:03.02.2023 ж.).
24. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1993 жыл 28 қаңтар. Күші жойылған. // [Url:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_) (қаралған күні:02.02.2023 ж.).
25. Бабалар сөзі: Жүзтомдық, – Астана: «Фолиант», 2010. Т.65.: Қазақ мақал-мәтелдері. – 488 б.
26. Елдің діни дiңгегi – дәстүрлi ислам // [Url:https://egemen.kz/article/147736-eldinh-dini-dinhgegi-%E2%80%93-dasturli-islam](https://egemen.kz/article/147736-eldinh-dini-dinhgegi-%E2%80%93-dasturli-islam) (қаралған күні: 16.02.2023).
27. Смирнова Е. Функции идеологии в современном обществе // [Url:https://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-ideologii-v-sovremennom-obschestve](https://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-ideologii-v-sovremennom-obschestve) (қаралған күні: 01.03.2023).

REFERENCES:

1. Destyut de Trasi A. Osnovy ideologii [Elements of Ideology]. – М.: Akademicheskij proekt, 2013 – 334 p.
2. Brandes M.E. Ideologiya i mif: obshchie cherty [Ideology and myth: common features]. Politicheskaya nauka. Politicheskaya ideologiya v sovremennom mire. 2003. No 4. // [Url:https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-i-mif-obshchie-cherty](https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-i-mif-obshchie-cherty) (accessed: 28.02.2023).
3. Maslova E.A. Evolyuciya predstavlenij ob ideologii v politicheskoy nauke [The evolution of ideas about ideology in political science]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I.Lobachevskogo, 2011. No 6 (1).
4. Marks K., Engel's F. Nemeckaya ideologiya [German ideology]. М.: Politizdat, 1988 – 571 p.
5. Hmylev V.M. Koncept ideologii i ego integraciya v sovremennuyu epohu [The concept of ideology and its integration in the modern era]. Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta. 2006. T.309. No5, // [Url:https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-ideologii-i-ego-integratsiya-v-sovremennuyu-epohu/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-ideologii-i-ego-integratsiya-v-sovremennuyu-epohu/viewer) (accessed: 20.02.2023).
6. Ozhegov S.I. Tolkovij slovar' russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language]. 1948. Elektronnaya versiya: Slovarozhegova.ru/word.php
7. Cambridge Dictionary // [Url:https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-russian/ideology](https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-russian/ideology) (accessed: 15.02.2023).
8. Zhovtun D.T. Ideologiya: aktual'nye aspekty sociologicheskogo analiza [Ideology: current aspects of sociological analysis]. Sociologiya: Uchebnik Pod obshch. Red. V.Z.Bojkova. М., 2004. – 367 p.

9. Strategiya stanovleniya i razvitiya Kazahstana kak suverenogo gosudarstva [The strategy of the formation and development of Kazakhstan as a sovereign state]. A., «Daur», 1992.
10. Kazakhstannyn El birligi doktrinasyny [The doctrine of national unity of Kazakhstan]. 2010. // [Url:https://www.inform.kz/kz/kazakhstannyn-el-birligi-doktrinasyny_a2263392](https://www.inform.kz/kz/kazakhstannyn-el-birligi-doktrinasyny_a2263392) (accessed: 17.02.2023).
11. Vystuplenie Pervogo Prezidenta RK N.Nazarbaeva na respublikanskom soveshchani «K konsolidacii, obshchestvennomu progressu, social'nomu partnerstvu» [Speech by the First President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev at the republican meeting "Towards consolidation, social progress, social partnership"]. Almaty, May of 11, 1993. [Url:https://nazarbayev.kz/kk/kyzmetinin-hronikasy-26101721](https://nazarbayev.kz/kk/kyzmetinin-hronikasy-26101721) (accessed: 25.02.2023).
12. Makiavelli N. Gosudar'. [The Prince]. M., 2019.
13. Toqaev Q.K. Syndarly qogamdyq dialog – qazaqstannyn tyraqtylygy men orkendeuinin negizi. Qazaqstan halqyna zholdau [President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. Constructive Public Dialogue - The Basis of Stability And Prosperity Of Kazakhstan]. [Url:https://akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakhstan-halkyna-zholdauy](https://akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakhstan-halkyna-zholdauy) (accessed:12.02.2023).
14. Toqaev Q.K. Zhana Qazaqstan: zhanaru men zhangyru zholy. Qazaqstan halqyna zholdau [President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. New Kazakhstan: The Path of Renewal And Modernisation]. [Url:https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakhstan-halkyna-zholdauy-1622340](https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakhstan-halkyna-zholdauy-1622340) (accessed:12.02.2023).
15. Toqaev Q.K. Adletti memleket. Birtutas ult. Berekele qogam. Qazaqstan halqyna zholdau [President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. A fair state. One nation. Prosperous society]. [Url:https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakhstan-halkyna-zholdauy-181416](https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakhstan-halkyna-zholdauy-181416) (accessed: 12.02.2023).
16. Toqaev Q.K. Abai zhane XXI gasyrdagy Qazaqstan [Abai and Kazakhstan in the 21st century]. [Url:https://akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakhstan-atty-makalasy](https://akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakhstan-atty-makalasy) (accessed:10.02.2023).
17. Mutahkhari M. Sovershennyj chelovek v Islame. Sankt-Peterburg [The Perfect Man in Islam]. 2008 – 202 p.
18. Myrzahmetuly M. Abaitanu – XXI gasyr koginde [Abai studies – in the 21st century]. [Url:https://abai.kz/post/41056](https://abai.kz/post/41056) (accessed:02.02.2023).
19. Abai: olender [Lyrics of Abai]. – Nur-Sultan: Foliant, 2019. – 224 p.
20. «Kazakhstan – 2050» strategy. [Url:https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs](https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs) (accessed: 02.02.2023).
21. Sartqozhauy Q. «MANGI EL» halyqaralyk gylymi kopshilik tarihi zhurnaly. ["Eternity country" journal]. Almaty: «Pride print», 2013. – 108 p.
22. Ysmagulov O. Baiterek tybindegi basqosu. Memlekettigimizdin arqayu – Mangilik el [The meeting at the Baiterek]. «Astana aqshamy» gazeti, 20 nauryz 2014.
23. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva na ceremonii inauguracii [Speech by President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev at the Inauguration ceremony]. [Url:https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-ulyktau-rasiminde-soylegen-sozi-26104659](https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-ulyktau-rasiminde-soylegen-sozi-26104659) (accessed:03.02.2023).
24. Konstituciya respubliki kazakhstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. 28.01.1993. cancelled. [Url:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_) (accessed: 02.02.2023).
25. Babalar sozi: Zhuztomdyk [The ancestry's words]. – Astana: «Foliant», 2010. T.65.: Qazaq maqal-matelderi. – 488 p.
26. Eldin dini dingegi – dasturlı islam [he religious backbone of the country is traditional Islam]. [Url:https://egemen.kz/article/147736-eldin-dini-dingegi-%E2%80%93-dasturlı-islam](https://egemen.kz/article/147736-eldin-dini-dingegi-%E2%80%93-dasturlı-islam) (accessed: 16.02.2023).
27. Smirnova E. Funkcii ideologii v sovremennom obshchestve [Ideological functions in modern society]. [Url:https://cyberleninka.ru/article/n/funksii-ideologii-v-sovremennom-obshchestve](https://cyberleninka.ru/article/n/funksii-ideologii-v-sovremennom-obshchestve) (accessed: 01.03.2023).